

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ГАСЫМОВА ВУСАЛЯ АКИФ ГЫЗЫ

**ВОСТОЧНЫЕ МОТИВЫ В РУССКОЙ ПРОЗЕ
1970-1990-х ГОДОВ**

5718.01 – Мировая литература (Русская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам

Баку – 2014

Работа выполнена на кафедре современной русской литературы
Бакинского славянского университета

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор
Асиф Аббас оглы Гаджиев

**Официальные
оппоненты:** доктор филологических наук, профессор
Земфира Алишах гызы Велиева

доктор филологических наук, профессор
Агиль Джафар оглу Гаджиев

Ведущая организация: Отдел литературы зарубежных стран и
литературных связей Института литературы им. Низами НАН
Азербайджана

Защита состоится « 22 » 10 2014 года в « ____ » часов на заседа-
нии Диссертационного совета Д 02.071 по защите диссертаций на
соискание ученой степени доктора филологических наук и доктора
философии по филологическим наукам при Бакинском славянском
университете по адресу: AZ1014, г. Баку, ул. С. Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ

Автореферат разослан « ____ » _____ 2014 года

Ученый секретарь Диссертационного совета
Д 02.071 доктор философии по филологическим
наукам, доцент

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. В первом десятилетии XXI века Восток остаётся одним из важных аспектов мировой культуры, эталоном определённого образа жизни и тех общественно-политических отношений, которые прямо или опосредованно связаны с этноконфессиональными конфликтами как внутри его регионов, так и вне его географических пределов. Сегодня Восток - это арена перемен, столь стремительных и грандиозных, что без их учёта мы не можем представить себе все своеобразие «карты мира». Веками Европа «хозяйничала» на Востоке, проводя свою политическую концепцию перекраивая карту мира. Однако в XXI столетии стало очевидным, что восточная цивилизация реагирует на текущие события в различных областях общественной жизни отнюдь не с позиций «слабой стороны». Это отразилось также в сфере идеологии, культуры и искусства. Когда пришло время переоценки эстетических ценностей, стало ясно, что тема Востока в русской литературе, особенно в период 1970 - 1990-х и рубежа XX-XXI веков, подлежит тщательному пересмотру.

В ходе освоения русскими писателями советской эпохи восточных мотивов сказывалось некоторое влияние идеологических штампов, выражающихся в необходимости отражения духовного постулата – «гармонично развитой личности». В центре системы оказывалось художественное воплощение таких общезначимых типологических черт, как классовость, социалистический гуманизм, рационализм и интернационализм. Показательно, что в первой половине XX столетия эти черты служили данью революционному романтизму с их умозрительными философско-эстетическими канонами. В 1950-1960-х годах проявляется несомненный интерес к материалам социально-этнографического характера. В 1970-1980-ые годы прогрессивных русских художников слова в первую очередь привлекает история народов; они стремились к разрушению догм и стандартизированных приёмов. Наконец, трактовка восточных тем и мотивов в творчестве современников близка к тесному сплаву литературы и политики. В отражении указанной тематики русскими писателями-прозаиками в этот исторический период нам прежде всего видится актуальность избранной темы.

Объект исследования. Основным объектом исследования являются произведения русских и русскоязычных писателей-прозаиков: А.П. Платонова, М.М. Пришвина, Б.А. Пильняка, И.А. Бродского, С.П. Бородина, В.Р. Козина, М.М. Деревьева, А.Ю. Сегеня, А.А. Бека, О.Н. Ермакова, В.С. Маканина и некоторых других, в

творчестве которых мы обнаруживаем восточные темы и мотивы.

Отдельный объект исследования составляет кораническая страница в творчестве Ч.Г. Гусейнова как видного представителя современной русскоязычной прозы Азербайджана. В рамках одного раздела исследован также восточный аспект в современной русской прозе на военную тематику. В орбиту анализа вошли произведения А.А. Бека, О.Н. Ермакова и В.С. Маканина, созданные непосредственно на военном материале, но отличающиеся различными подходами к восточным мотивам.

Предмет исследования. Главным предметом исследования является выявление ориентальных мотивов в русской прозе 1970-1990-х годов, творческое восприятие и поэтическое воплощение восточных тем и мотивов с учётом мировоззрения каждого из названных писателей. Отметим, что их работы объединяет единая и стойкая черта: интерес к культуре, философии, религии и экзотике Востока.

Степень разработанности темы. Избранная тема уже становилась предметом специального исследования в азербайджанской филологической науке. В порядке хронологии укажем на монографии М.Г. Рафили, Ш.Г. Курбанова, А. Дж. Гаджиева, М.З. Садыхова, Я.В. Караева, К.М. Абдуллы и другие. Частные аспекты проблемы содержатся в работах В.Мамедовой, М.А.Якубовой, А.А. Гаджиева и т.д. Творчество некоторых русских писателей советского периода также было в центре внимания критиков. К примеру, о романах и повестях А.П. Платонова известны труды В.В. Васильева, О.А. Кузьменко, Н.Г. Полтавцевой. Есть журнальные статьи В. Лебедева, В. Чугуновой, А. Бобровской, В. Шкловского, Э.А. Подаревского и многие другие. Но только в отдельных трудах В.А. Чалмаева и Л.А. Шубина мы встретили незначительный раздел, посвящённый критическому анализу повестей «Джан» и «Такыр». В азербайджанской филологической науке они не получили должного освещения, хотя именно в них ясно обнаруживаются восточные мотивы.

Определённый интерес, по нашему мнению, представляет собой выявление восточных тем и мотивов в творчестве Б.А. Пильняка. В основу разбора его прозы ориентальной направленности нами положен хронологический принцип. В качестве критико-монографической литературы отметим работы Д.А. Лутохина, П.К. Губер, А.С. Яценко, В.П. Полонского А.К. Воронского, В.В. Гофмана, М.Л. Слонимского, Н.В. Осинского, Ю.Н.Тынянова и другие.

Недостаточно изучен роман С.П. Бородин «Звёзды над Самаркандом», в котором восточная тема является доминирующей. Нам

удалось обнаружить несколько работ, среди которых труды Н.И. Конрада и А.Е. Кулакова, статья Г.П. Владимирова, отдельные комментарии в журнале «Литературный Узбекистан» (1970-ые годы). Мало критических работ, посвящённых роману Ч.Г. Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина». В нём восточная тема также занимает главенствующее место, прежде всего потому, что она тесно связана с отражением коранических мотивов в русскоязычной прозе Азербайджана.

Имеется определённая литература по творчеству В.С. Маканина. Необходимые сведения были почерпнуты из работ С.П. Белокуровой, Н.Ивановой, Н.Е. Лихиной, В.А. Морара. В свою очередь об остром и проблемном сочинении О.Н. Ермакова «Последний рассказ о войне» («Афганский цикл») критических статей значительно меньше. В итоге можно утверждать, что в совокупности генезис и типология нескольких значимых произведений русских писателей на восточную тему почти не рассматривались. Так что избранную тему следует считать мало разработанной.

Цель и задачи исследования. Основная цель диссертации заключается в выявлении и анализе основных черт тех художественных произведений русских писателей советской эпохи, в которых восточные темы, с одной стороны, оказались их лейтмотивом, а с другой, явились ярким и отчётливым выражением центральных культурологических идей каждого исторического периода.

Для достижения поставленной цели в работе решаются некоторые задачи. Выделим главные:

- проанализировать основные тенденции развития восточной темы в русской и русскоязычной литературе;
- рассмотреть конкретно-исторические обстоятельства и причины, побудившие русских писателей-прозаиков обратиться к теме Востока;
- определить спектр художественных средств, используемых русскими писателями-ориенталистами в разные исторические периоды на протяжении XX века;
- пунктирно исследовать тематические и жанровые особенности «восточных» произведений Б.А.Пильняка, А.П. Платонова и М.М. Пришвина;
- выявить сплав этнографии и социально-общественных проблем в рассказах и повестях В.Р. Козина;
- указать на противоречивые суждения в очерке (эссе) И.А. Бродского «Путешествие в Стамбул».

- раскрыть исторический аспект ориентализма на материале творчества С.П. Бородина, М.М. Девьяева и А.Ю. Сегеня;
- вскрыть идейную сущность коранических мотивов в романе русскоязычного писателя Ч.Г. Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина»;
- на примере романа А.А. Бека «Волоколамское шоссе», рассказов О.Н. Ермакова «Последний рассказ о войне» и В.С. Маканина «Кавказский пленный» установить наличие восточных мотивов в этимологически отдалённой от них военной тематике.

Методология исследования. В настоящей работе мы опирались на метод сравнительно-сопоставительного и типологического анализа, был использован также филологический комментарий, способствующий более точной расшифровке некоторых дополнительных сведений различного характера.

Новизна исследования. Диссертационная работа является одной из первых попыток систематического исследования художественной прозы 1970 -1990-х годов в свете намеченных целей и задач. Оригинальность и новизна исследования прежде всего определяются самой постановкой проблемы, основными принципами отбора и оценки избранного материала. Определённой новизной отличается также объект исследования, так как в представленной диссертации впервые в историко-теоретическом плане системно рассматривается ориентализм русской прозы 1970-1990-х годов, точнее, наиболее яркие произведения разных жанров, содержащие восточные темы.

Теоретическая значимость исследования. В поле зрения литературно-критического анализа попали русские или русскоязычные писатели, которые в основном творили в последней четверти XX века. Их ориентальное творчество отличалось индивидуальной концепцией, самобытной системой литературно-исторических и философских ассоциаций. Эти писатели искали собственные подходы к означенной теме, позволявшие им давать оригинальную трактовку восточным образам.

В теоретическом аспекте представляет интерес отражение восточных мотивов через характер. Ведь русских поэтов и писателей интересовала не только экзотика причудливого восточного края, но, скорее, обычаи, нравы и традиции населяющих его народов. Русские писатели указанного периода стремились создать характеры в избирательной системе оценок поведения, которые являлись бы ясным и конкретным воплощением определённого отношения к восточной действительности, не становясь при этом абстракцией и отражая глу-

бинную психологию инонациональных персонажей. Отсюда и вытекает теоретическая значимость изучения ориентализма русской прозы 1970 - 1990-х годов.

Практическая значимость исследования. Практическое значение диссертации видится нам в том, что основные ее научные положения и выводы могут быть использованы в ходе изучения творчества русских писателей-ориенталистов на соответствующих лекционных курсах филологических и исторических факультетов вузов Азербайджанской Республики. Кроме того, избранная тема востребована при составлении учебников и учебных пособий по русской литературе XX века.

На защиту выносятся положения:

1. Русская литература первой половины XX века была в известной степени отдалена от восточной философии и культуры. Одновременно с тем исторические процессы и идейные искания заставляли передовых писателей искать поддержку в образе жизни и этических заповедях Востока. Некоторые из них интуитивно пытались уловить и выразить некую божественную идею с последующей трансформацией на национальной почве. Для русских писателей ориентальной направленности 1970-1990-х годов эта дилемма потеряла свою остроту и актуальность. Синтез исконных и инонациональных мотивов явился панацеей творчества.

2. Восточные мотивы в русской литературе 1970 – 1990-х годов нашли своё отражение в исторической тематике. Наиболее яркие представители – С. П. Бородин, М.М. Деревьев и А.Ю. Сегень, последовательно отразившие искомую проблематику, подошли к критическому анализу образа Тамерлана с различных сторон. С.П. Бородину в названной трилогии не удалось изжить русофильских настроений (деятельность полководца однозначно трактуется как акты вандализма); М.М. Деревьев («Тимур») отчасти оправдывает завоевательные походы религиозными соображениями; роман А.Ю. Сегеня «Тамерлан» проникнут мистицизмом. Три подхода явили индивидуальную трактовку одной из самых одиозных и вместе с тем легендарных личностей Средневекового Востока.

3. Исследование коранических мотивов в романе Ч.Г. Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» свидетельствует о том, что эта страница творческого наследия явилась не случайным явлением, а стойкой характерологической чертой. Этот роман объективно следует считать одним из важных этапов его литературной деятельности в целом. В нём представлена обширная картина осоз-

нения великих и непреходящих мусульманских заповедей и эстетических ценностей.

4. Восточные темы и мотивы в указанных рассказах О.Н. Ермакова и В.С. Маканина засвидетельствовали те факты, которых не знала мировая история. Эта война без победителей, а героизм не отождествлён с подвигом в его традиционном восприятии. Вековые этические нормы, связанные с цельностью натуры бойца, выписаны с иронией и подвергнуты обструкции.

Апробация работы. Работа выполнена на кафедре современной русской литературы Бакинского славянского университета.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, разделённых на параграфы, заключения и списка использованной литературы.

Общий объём исследования – 141 страниц. Количество наименований работ в списке использованной литературы - 192.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

В первой главе - «**Эволюция восточной темы в русской литературе первой половины XX века**» выявляются исторические корни ориентализма. Установлены основные этапы освоения русскими писателями восточной тематики. Известно, что взаимосвязи России с Востоком прослеживаются на протяжении многих столетий. Она начались ещё в древности, и в монографиях некоторых азербайджанских учёных (Т.Г. Джафаров и другие) есть специальные указания на славяно-тюркские отношения X-XII веков. Р.О. Якобсон, П.Н.Савицкий, П.П.Сувчинский, Г.В.Флоровский, Г.В.Вернадский, Н.Н.Алексеев, В.П.Ильин, П.М.Бицилли, Н.М. Карамзин, Г.В. Вернадский, Н.С. Трубецкой и другие, обращаясь к официальной русской историографии, обнародовали факты развития этих связей, начиная со времён правления Петра I. С течением времени, по мере их совершенствования отмечается наполнение данных фактов новым и полнокровным содержанием.

В XVIII-XIX веках, по сравнению с древностью, в литературных произведениях содержалась уже более значимая текущая политическая и культурологическая информация о восточном мире. Например, путевые очерки и повести нового времени знакомили национальных читателей с жизненными реалиями, бытом, нравами, этническим составом и традициями Османской Турции, Персии, Индии и т.п.

С этой поры абсолютное большинство азербайджанских исследователей утверждает, что развитие романтизма непременно обогащало художественную литературу и культуру восточными мотивами. Тому активно сопутствовали традиционные сюжеты, исключительные события, идеализация характеров. Мы продолжили эту мысль, указав, что для поэтов-романтиков начала XIX столетия обращение к Кавказу не было лишь формой протеста; в экзотике восточного края они, скорее, усматривали романтический ореол, развёрнутую поэтическую метафору, под знаком которых и творили.

Для целого ряда русских художников слова Кавказ стал воплощением политической и духовной свободы, местом духовного раскрепощения, «дум свободного полётов». Но в основном тексте работы было особо подчёркнуто, что главенствующее место в восточной тематике по праву занимает А.С. Пушкин. Если многих его современников чаще волновал исключительно новый романтический герой, то А.С. Пушкин в «Кавказском пленнике» включил главное действующее лицо в орбиту характерной восточной обстановки. Окружение пленника играло определённую связующую роль. «Черкесы, и обычаи и традиции и нравы занимают лучшую часть моей повести»¹, - писал А.С. Пушкин. Более того, весьма оказались важными этнографические и краеведческие материалы. Автор поэмы в разработке восточной тематики пошёл дальше других русских поэтов, развив историю кавказского пленника. Проведённый в первой главе работы критический анализ позволил указать на главные моменты, которые осложнили сюжетную линию «Кавказского пленника».

Аналогичные цели преследовал и М.Ю. Лермонтов в «Ашик-Керибе». Кавказ для М. Лермонтова – это «...родина свободолюбивого народа»². В ряде других произведений, созданных поэтом в разных жанрах, также ясно дано понять критикам и читателям, что Кавказ – это прежде всего край вольности. Отсюда героика свободолюбивой жизни народов, не смирившихся с тиранией и порабощением. Таким образом, сочинения М.Ю. Лермонтова носили политический оттенок («Мцыри» как олицетворение мечты о свободной жизни; отдельные главы из «Героя нашего времени»). Можно утверждать, что А.С. Пушкин и М.Ю. Лермонтов совершили подлин-

¹ Пушкин А.С. Собр. соч. в 10-ти тт. т.10. М.: Правда, 1984, с. 111.

² Гаджиев Агиль. Кавказ в русской литературе первой половины XIX века: Автореф. канд. филол. наук. Баку, 1981, с. 11.

ный переворот в освоении восточной тематики; эту линию органично продолжили и некоторые другие писатели 1820-1840-х годов.

Было также обращено внимание на видовую и жанровую разнообразности отобранных нами для анализа художественных произведений и других русских писателей-ориенталистов первой половины XIX века. Нам это представлялось делом первостепенным не только для установления хронологии произведений соответствующей направленности, но и с методологической точки зрения. А именно: восточная поэтика тех лет отразилась в плавном переходе от поэзии к прозе, а в этом процессе характер родовых отличий свидетельствовал о нарастающей тенденции постепенного сокращения тех эпизодов, в которых кавказская действительность оказалась излишне идеализированной.

Далее было отмечено, что вслед за А.С. Пушкиным и М.Ю. Лермонтовым в России выступила плеяда талантливых поэтов и писателей-романтиков, в чьём творчестве мы также обнаружили восточные мотивы. Это: Н.Б. Голицын, М. Венедиктов, Л.А. Якубович, Д.П. Ознобишин и др. Их ориентальные интересы, безусловно, нельзя рассматривать в отрыве от предшествующей литературы, однако, названных художников слова объективно сблизило с природой Кавказа вынужденное изгнание.

Обобщая достоинства и недостатки данного периода в русской ориенталистике, мы указали на вполне естественное для тех лет стремление приукрасить подлинно восточные реалии. Это различные приёмы стиливого ретуширования, откровенное желание передать в слове взаимопроникновение исторического, философского и метафорического смыслов инонационального бытия. Более того, в арсенал идейно-художественных средств повествования входили парадоксальность образов и непривычное сочетание разнородных элементов. В этой гротескной картине проявилось непомерное и, на наш взгляд, совершенно необоснованное увлечение красотами Кавказа. Оно в конечном счёте подвело некоторых поэтов и писателей к утверждению назидательно-дидактической манеры в поэзии Востока. Если этот барьер никак не могли преодолеть вышеназванные ссыльные поэты-романтики, то такие последователи идей А.С. Пушкина и М.Ю. Лермонтова, как О.И. Сенковский, П.А. Катенин, А.И. Полежаев и другие сумели выйти на новые рубежи.

Широкую известность в России получают путевые очерки А. Бестужева-Марлинского, которые шли в общем строе ориенталистики и разрабатывались в аналогичном с классиками русской литературы и культуры направлении. Среди его сочинений выделяются

очерки «Прощание с Каспием», «Путь до города Кубы», «Письмо к доктору Эрману» и повести «Аммалат-бек», «Мулла-Нур». В них встречается немало философских раздумий автора или переживаний кавказских героев.

Говоря о восточных мотивах во второй половине XIX века, мы не могли обойти вниманием творчество Л.Н. Толстого и Ф.М. Достоевского. Часть материала посвящена повести «Хаджи-Мурат», обнаружены этнографические признаки, связь с восточным фольклором, а также названы труды русских и азербайджанских учёных, изучавших художественные особенности повести. Параллельно отмечено, что восточный фон в целом ряде произведений Ф.М. Достоевского, как правило, носит иной, скрытый характер («Бесы»). Он отражается в ортодоксальной психологии действующих лиц. В определённой части рассуждений автор отдаёт предпочтение западной культуре, но затем, разувверившись в их истинности или целесообразности применения к русскому человеку, приходит к признанию восточного образа мышления.

В русле избранной темы подлинный научный интерес представляют собой новаторские взгляды на евразийство в широком смысле слова в трудах К.М. Абдуллы. Многочисленные работы в этом направлении, опубликованные в Азербайджане и США, открывают собой новую эпоху в изучении мировой филологии и историософии по вопросам евразийства в национальном и общенаучном контексте. Они важны и своевременны как в теоретическом, так и прикладном аспектах.

В процессе разработки восточных мотивов в русской прозе первой половины XX века была особо выделена широкая география путешествий таких известных русских писателей, как И.А. Бунин, А.И. Куприн, Б.А. Пильняк, А.П. Платонов, М.М. Пришвин и другие. Ориентальная тематика в их творчестве оказалась тесно связанной с посещением восточных земель, изучением трудов зарубежных востоковедов и целого ряда инонациональных литературных памятников. К примеру, Ближний и Дальний Восток Б.А. Пильняк считал родиной великих мировых религий, богатейшей мифологии и культурных памятников. В романе «Корни японского солнца» и «Китайской повести» этот край предстал в своей самобытности. Философия А.П. Платонова, своими корнями уходящая в мифологию, очерк М.М. Пришвина «Чёрный араб» (уникальный симбиоз идей художника и учёного-этнографа в одном лице) - это следствие путешествий по восточным регионам и результат глубокого, основательного знакомства с новым и загадочным миром, фольклорным наследием народов Древнего Востока. Названные произведения позволяют определить главное направление эстетических

поисков русских писателей - многообразии восприятия мира, определяющегося не протокольными догматическими схемами, а живой жизнью - диалектикой сердца, разума, души.

Вторая глава диссертации – **«Восточные мотивы в русской прозе 1970-1990-х годов»** соответственно открывается новым периодом в истории русской литературы. Это время постепенного формирования иного мировидения человека. Художественные произведения, публицистика и официальные документы тех лет свидетельствуют о том, что к концу 1960-х – началу 1970-х годов в русской литературе постепенно начинает ослабевать прежнее интернационально-просветительское восприятие. И это при том неоспоримом факте, что крепи бывшей советской идеологии ещё продолжали оказывать негативное воздействие на творчество многих русских художников слова.

Отталкиваясь от позиций передовых русских писателей, в мировоззрении которых чаще всего рецидивы отживающих представлений боролись с новыми убеждениями, в этой главе были проанализированы восточные темы в творчестве В.Р. Козина, М.М. Деревьева, А.Ю. Сегеня, И.А. Бродского и С.П. Бородина. Материал здесь расположен таким образом, чтобы последовательно отразить деятельность тех русских писателей, в произведениях которых нашли яркое воплощение восточные темы. Подводя избранные произведения названных писателей под общий знаменатель, приходим к выводу, что все их труды с выраженной восточной проблематикой основаны на территориальном признаке или инонациональных образах. Каждый из художников слова оперировал философскими категориями, которые отвечали их мировоззрению.

Вкратце обосновывается, что в середине 1960-х годов давал о себе знать интернациональный элемент. Причём, некоторые писатели понимали его слишком буквально. Но уже в период 1970-х годов русско-восточный синтез с призывами всех людей на земле «взяться за руки» и стать побратимами выглядит как лозунг, а не художественное достижение.

На волне переосмысления условно обозначенных интернационально-просветительских тенденций в самом конце 1960-х годов в русской литературе пробуждается интерес к этнографии восточного края. Так, многолетняя жизнь в пустынях Средней Азии определила характер прозы В.Р. Козина, что соответственно и отразилось на этнографических зарисовках некоторых его произведений, в основном созданных в «малом жанре». Унаследовав лучшие традиции А.С. Пушкина и М.Ю. Лермонтова, этот талантливый писатель-

прозаик попытался основательно проникнуть в психологический мир восточного человека, его привычки и верования.

В историю русской ориенталистики В.Р. Козин вошёл как автор ряда очерков, эссе, фельетонов, повестей и рассказов («Солнце Лебаба», «Цвет пустыни», «Взволнованная страна», «Повесть многих лет», «Оазис», «Четырёхрогий баран», «Привязанный к седлу», «Путешествие за стадом», «Под стук копыт» и другие). А. Фадеев следующим образом отозвался об этих повестях: «... у Козина своё неповторимое лицо, своё отношение к людям, вещам, свой язык»¹. Н. Асеев называл его прозу «настоящей, высокосортной, без прикрасности, что часто случается с авторами, пишущими о Востоке»².

Можно констатировать, что спецификой этих небольших по объёму сочинений является ответственное погружение автора в инонациональные нравы и традиции. Большинство героев говорят его устами, а тот, в свою очередь, вдохнул в поэзию Востока ту умеренную экзотику, которая и отличает среднеазиатский край. В творчестве В.Р. Козина уходят в небытие шаблоны и схематичность, некоторая заданность характеров и однотонность в изображении поступков героев. Напротив, превалирует многоаспектность оценок, которые сообщают персонажам объёмность, делают их стереоскопичными.

В качестве доказательства наличия данных признаков в ориентальном творчестве мы проанализировали сюжетную канву и композицию его рассказа «Вечера в Тахта-Базаре» (1971 год). Идея психологической «невживаемости» инородцев в мусульманскую среду стала в ней ключевой; её практически не знала русская проза предшествующих периодов. Подчёркнуто, что цикл восточных произведений В.Р. Козина обладает неповторимым своеобразием. Во-первых, писатель не стремился специально вторгаться в «святая святых» восточного народа, считая, что их некоторые обычаи и традиции ниспосланы Аллахом испокон веков. Во-вторых, он крайне редко вдавался в подробности восточного быта, так как видел собственными глазами скудость жизни татар, туркмен, киргизов, афганцев и других наций и народностей и не считал себя вправе подвергать обструкции веками сложившийся уклад жизни людей, терпящих лишения. По той же причине писатель сглаживал острые углы при освещении вопросов

¹ Фадеев А. Речь на заседании Президиума Союза советских писателей // Литературная газета, 1939, № 25, с. 3.

² Асеев Н. Говорящая пустыня // Октябрь, 1960, № 6, с. 218.

морально-этического порядка. В-третьих, он бесконечно далёк от выражения коранических мотивов, старательно обходя стороной талантливые завоевания в этой области прежде всего в лице А.С. Пушкина и Л.Н. Толстого. В-четвёртых, он солидаризовался с М.М. Пришвиным в сфере усиленного внимания к этнографии восточного края. В то же время этнические корни той или иной народности не довели над ним. Мотивы поведения героев навеяны не столько природой края, как это почти всегда встречалось у М.М. Пришвина, а связаны с внутренним потенциалом личности, желающей реализовать свои силы и умения в суровых условиях. Поэтому был обоснован следующий тезис: этнографические зарисовки в восточных произведениях В.Р. Козина носят по большей части социальный характер.

Что же характеризует индивидуальный почерк В.Р. Козина? Было выяснено, что специфику «восточного цикла» составляет ортодоксальная философия горцев. Далее, связь внутреннего мира героев с географическими условиями среды в процессе постановки и решении острых социально-общественных проблем. Кроме того, ясно показано, как русские люди, привыкшие к суровым климатическим условиям, с трудом уживаются в восточных регионах мира. Попав в другую среду, они нередко ностальгируют по ушедшим временам и мечтают отправиться на родину.

В период 1970-1990-х годов известное место в ориентальной прозе занимает историческая тематика. С.П. Бородин создаёт мону-ментальную трилогию: роман «Звёзды над Самаркандом». Большое эпическое полотно свидетельствует о грандиозной деятельности Тамерлана - великого восточного полководца, сумевшего создать могучее государство Мавераннахр. Под его знаменем встало многочисленное и монолитное войско, оснащённое передовой боевой техникой тех лет. Тамерлан показан автором с различных точек зрения: жестоким, эгоистичным и лишь эпизодически - разумным, деятельным. Правда, восточный владыка самолично руководил организацией созданного им войска, иногда вмешивался в торгово-экономические сделки, которые, по его предположению, призваны были умножить и без того колоссальные богатства, трофеи, приобретенные в период захвата инонациональных территорий.

Однако С.П. Бородину на стыке 1960-1970-х годов не удалось избежать серьёзных неточностей. Идеи, связанные с истолкованием образа Тамерлана, оказались зажатыми в тисках идеологической пропаганды тех лет. Эти пробелы были ликвидированы в романах М.М. Деревьева «Тимур» и А.Ю. Сегеня «Тамерлан», которые в 1990-

х годах продолжили разработку исторической тематики. Спустя 20 лет русские писатели превратили этот легендарный образ в показатель мудрой и дальновидной военной стратегии. Особо указывается на то, что полководец всемерно заботился о расширении пределов родного ему государства Мавераннахра. В его заслугу входит спокойствие границ. Народ, принявший новое правление, продолжал существование без материальных и физических притеснений. Более того, М. М. Деревьев и А.Ю. Сегень показали историческую роль Тамерлана как радетеля традиционных мусульманских устоев и ценностей.

Вместе с тем в диссертации тщательно проработана индивидуальная трактовка центрального действующего лица. Придерживаясь различных стратегических ориентиров, М.М. Деревьев и А.Ю. Сегень соответственно вынуждены были отталкиваться от собственных композиционных построений. Они же в свою очередь диктовали систему неадекватных оценок. В романе М.М. Деревьева ярко оттенена такая черта характера, как глубокая религиозность. (Покорив очередную страну, Тамерлан повсеместно строит мечети). Писатель основное внимание сосредоточил именно на боевых качествах Тимура; А.Ю. Сегень сделал главный упор на биографическом начале исторического героя. В его романе сновидения и мистика стали играть ключевую роль.

Отдельную страницу работы представляет малоисследованный в наши дни очерк опального в советском государстве поэта и прозаика И.А. Бродского - «Путешествие в Стамбул». Было отмечено, что высокая степень художественности оказалась здесь такой же очевидной, как и многочисленные противоречия. Т. Венцлова писал: «Запад в системе Бродского далек от идеала; но Азия и Восток предстают в виде отрицательного полюса человеческого общества, человеческого опыта. Однако Бродский не был бы Бродским, если бы у него все было так однозначно и прямолинейно»¹. Во избежание однозначности и прямолинейности оценок, каждая из далеко не бесспорных позиций нами была отдельно вычленена и рассмотрена как индивидуальное мировидение автора. Их разбор позволил чётче отделить субъективное мнение И.А. Бродского от более глубокого объективного содержания. В итоге выяснилось, что основные идеи в очерке шли в противовес штампованной советской критики.

¹ Венцлова Т.А. Статьи о Бродском. М.: Baltrus, Новое издательство, 2005, с. 109.

Новый и значимый в истории ориенталистики этап знаменует собой творчество известного русскоязычного писателя Ч.Г. Гусейнова, что стало предметом исследования в третьей главе диссертации - «Русская ориентальная проза рубежа веков». В первую очередь было специально оговорено, что отечественный писатель-прозаик большинство своих творений создаёт на русском языке. Кроме того, коранические мотивы в его романе «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» идут в фарватере новейших культурологических идей. Поэтому мы посчитали нецелесообразным обойти это произведение стороной. Отмечено, что по существу продолжается линия, направленная на усиление в ориентальной литературе исторической тематики, только в прозе на рубеже XX-XXI веков она разрабатывается уже не в русле прежних просветительских традиций, но под знаком нравственно-религиозной духовности. По версии некоторых русских учёных, это явление в последние годы наблюдается в связи с кризисом европоцентристского мышления.

С исторической тематикой, в которой показатель наивысшей нравственно-религиозной духовности связан с именем великого пророка Мухаммеда, мы и знакомимся в этом романе. «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» - одно из лучших его творческих достижений. В нём восточная тематика находит своё ясное художественное и философско-эстетическое выражение благодаря повсеместному внедрению в текст коранических мотивов. В.С Соловьёв писал, что «значение Мухаммада... так важно, что писатель, занимающийся религиозною философией и философией истории, не нуждается в особом оправдании...»¹. Правда, формально основу произведения составляет обширный свод так называемых мекканских и мединских (йатрибских) сур, являющихся ярким отражением восточной философии эпохи Раннего Средневековья. Однако это изначальный трамплин, который позволяет автору навести мосты между далеким прошлым Востока и современностью не только в мусульманском, но и в православном мире.

Следует напомнить, что для многих поколений мусульман во всём мире эталоном организации исламского общества и государства был и продолжает оставаться «Опыт Медины», связанный с именем пророка Мухаммеда и именуемый верующими «Золотым веком Ислама». Поэтому в Исламе регулярно возникали тенденции возвра-

¹ Соловьёв В.С. Избранное. М.: Советская Россия, 1990, с. 311.

та к мусульманским ценностям времён великого пророка. Этому положению следует в романе и автор. И потому с высоты прошедшего десятилетия XXI века роман Ч.Г. Гусейнова объективно ценен и актуален не только фактом соотнесения рождения мусульманского пророка с явлением миру священной книги. Подобных явлений в истории мировой литературы было немало (Художественные переложения легенды о трёх зажженных звёздах в связи с рождением Эхсила, Софокла, Еврипида и прочие). Важнее неукоснительная защита автором тезиса о том, что все суры священной книги не претерпели никаких изменений или искажений. Любая заповедь, по предположению Ч.Г. Гусейнова, не была «отяжелена» добавлениями и комментариями. Так произошло, по его мнению, по той причине, что Коран – это «не рукотворная книга», но Аллахом ниспосланная. Кроме того, особо почтительное отношение писателя к Корану было вызвано ещё и тем, что Книга словно аккумулировала в себе разные проявления истинной религии, в первую очередь, откровения свыше. Обобщение целого свода восточных высказываний позволило ему прежде всего мастерски отделить частное от общего, типическое от случайного. Более того, появилась возможность постигнуть «внутреннюю связь» элементов исламской культуры, представив их как звенья единой цепи.

Таким образом, предпринятый в работе анализ коранических заповедей подтверждает мысль о глубоком проникновении Ч.Г. Гусейнова в психологию восточного народа, а также в суть борьбы, которая на протяжении долгого времени велась за сохранение чистоты имени мусульманского пророка. Завершает диссертацию раздел, связанный с трансформацией восточных мотивов в произведениях с военной проблематикой (А.А. Бек, О.Н. Ермаков, В.С. Маканин).

На протяжении XX столетия понятие героизма подвергалось как эволюции, так и разумному сомнению. Несмотря на то, что соискателя интересовали в основном вопросы литературного характера, современную войну нельзя отрывать от политики. Работы О.Н. Ермакова и В.С. Маканина в данном случае говорят об отрицании пустой и бессмысленной бойни во имя просветления человеческих душ, хотя и преподносимые с некоторой долей иронии.

Так, А.А. Бек в романе «Волоколамское шоссе» поставил своих героев перед проблемами, под знаменем которых осуществляется философское, идеологическое и нравственное самоопределение человека в период Великой Отечественной войны. В соответствующем борении страстей показан «человек с Востока» Момыш-Ула. С иных

мировоззренческих позиций выступили О. Ермаков и В. Маканин. Естественно, под другим углом зрения была также рассмотрена и драма человека на «восточной войне». Чечня и Афганистан – это не поле битв бывших советских воинов 1941-1945 годов. Здесь все вопросы поставлены в диаметрально противоположной плоскости. Прежде всего было подчёркнуто, в какой степени существенно снижена роль героизма, стёрты привычные морально-эстетические нормы, выхолощены этические правила, существенно изменены критерии мужества и стойкости воинов.

Как утверждают О.Н. Ермаков и В.С. Маканин, русские люди на Кавказе привыкли убивать. Последний в анализируемом рассказе находит более чем циничное сравнение: гибель людей напоминает писателю расправу испанских конкистадоров с животными исключительно ради развлечения. Так что убийство стало для людей будничным занятием, своего рода ремеслом. С убийственным сарказмом звучат слова В.С. Маканина о развлечении при стрельбе по живым мишеням. «Немотивированным безумием» называет это В.С. Маканин и тут же задаётся риторическим вопросом: «А важна ли жизнь человека на Земле?» или: «Что может спасти человечество от разрушающего действия межнациональной розни? И даже классическая формула Ф.М. Достоевского о красоте здесь подвергается разумному сомнению.

С ним полностью солидарен и О.Н. Ермаков. Словно негласно, писатели обоюдно отвечают на вопрос о механических поставках «пушечного мяса», тем самым ясно подчёркивая обезличенность той жизни, которая в конечном счёте потеряла всякую ценность. В окончательных выводах двух писателей настойчиво звучит мысль о том, как в любой момент она может оборваться шальным кусочком свинца.

В заключение приводятся нижеследующие обобщения, вытекающие из проведённого исследования:

1. Восток в русской литературе – это тема широкая, актуальная и в наши дни проблемная. Она настолько глубока и разнообразна, что уходит своими корнями вглубь веков;
2. Пушкинская традиция в ориенталистике и её последователи;
3. Лучшие прозаические произведения Б.А. Пильняка, А.П. Платонова, М.М. Пришвина, С.П. Бородина, В.Р. Козина, М.М. Деревьева, А.Ю. Сегеня, И.А. Бродского, Ч.Г. Гусейнова, А.А. Бека, О.Н. Ермакова и В.С. Маканина органично вобрали в себя традиции литературы прошедших веков, одновременно с тем явившись новым словом в литературе;

4. Возрождение сильнейших в древности восточных государств - главная идея художественных произведений Б.А. Пильняка;
6. Философско-этнографическая направленность «восточных повестей» А.П. Платонова и М.М. Пришвина. Отражение мифологического и краеведческого материалов в повестях «Джан», «Такыр» и «Чёрный араб» соответственно;
7. Связь этнографии с насущными социально-общественными проблемами как панацея ориентализма В.Р. Козина;
8. Противоречивая позиция И.А. Бродского в эссе «Путешествие в Стамбул»;
9. Историческая тематика в романах С.П. Бородина, М.М. Деревьева и А.Ю. Сегеня;
10. Заповеди великого пророка Мухаммада как оружие в борьбе за нравственность в романе русскоязычного писателя Ч.Г. Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина»;
11. Характер современной войны в произведениях О.Н. Ермакова и В.С. Маканина.

Основные положения и результаты исследования отражены в ряде публикаций:

1. Инонациональные герои в повести Ю.Трифонова «Предварительные итоги» // Bakı Slavyan Universiteti, Tağıyev oxuları, Bakı, 2004, с. 341-344.

2. Коранические мотивы в романе Чингиза Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, “I Beynəlxalq elmi konfrans”, Bakı, 2010, с. 315-317.

3. Инонациональные мотивы в русской прозе 1970-х годов // Тезисы докладов ежегодной научной конференции, посвященный итогам плановых научных работ сотрудников Бакинского Славянского Университета, Баку, 2004, с. 98-99.

4. Своеобразие авторского взгляда на тюркский мир в очерке-эссе «Путешествие в Стамбул» Иосифа Бродского // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı, 2010, Mütərcim, №2, s. 190-195.

5. Восточные мотивы в русской прозе 60-х начала 70-х годов (Исторический роман С.Бородина «Звезды над Самаркандом») // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı, 2011, Mütərcim, №3, s. 170-175.

6. Военная проза А.Бека, О.Ермакова и В.Маканина в контексте проблемы «Восток и Запад», // Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri, Naxçıvan 2011, № 1, s. 61-66.

7. Художественная интерпретация религиозных ценностей в романе Чингиза Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» // Вестник Павлодарского государственного университета (филологическая серия), Казахстан, 2010, №4, с. 197-203.

8. Образ пророка Мухаммеда в романе Ч Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» // Известия Уральского Государственного Университета, Екатеринбург, серия 2. Гуманитарные науки, 2011 №4 (96), с. 213-218.

9. Эволюция ориентализма в русской литературе (I половина XIX века) // Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri, Naxçıvan 2011 №2, с. 122-125.

10. Ориентальная тематика в прозе В.Козина // Dil və ədəbiyyat, ADU, Bakı, 2014, №2, с.189-193.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

VÜSALƏ AKİF QIZI QASIMOVA

1970-1990-CI İLLƏR RUS NƏSRİNDƏ ŞƏRQ MOTİVLƏRİ

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (rus ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2014

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin filologiya fakültəsinin
Müasir rus ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

- Elmi rəhbər:** filologiya elmləri doktoru, professor
Asif Abbas oğlu Hacıyev
- Rəsmi opponentlər:** filologiya elmləri doktoru, professor
Zəmfira Əlişah qızı Vəliyeva
- filologiya elmləri doktoru, professor
Aqil Cəfər oğlu Hacıyev
- Aparıcı təşkilat:** AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun “Xarici ölkələr ədəbiyyatı
və ədəbi əlaqələr” şöbəsi

Müdafiə «___» _____ 2014-cü il saat «___»-da Bakı Slavyan
Universitetinin nəzdində filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə
doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların
müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq
olar.

Avtoreferat «___» _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.02.071 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

N.R.Muqimova

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Mövzunun aktuallığı. XXI əsrin ilk on illiyi boyu Şərqlə dünya mədəniyyətinin ən önəmli aspektlərindən biri olaraq qalır. Eyni zamanda Şərq həm onun regionları daxilində, həm də coğrafi hədudlarından kənardakı etnokonfessional münaqişələrlə bilavasitə və ya bilavasitə bağlı olan ictimai-siyasi münasibətlərin və müəyyən həyat tərzinin etalonu olaraq qalmağa davam edir. Günümüzdə Şərq dəyişikliklərin arenasıdır. Bu dəyişikliklər o qədər çevik və o qədər nəhəngdir ki, onları nəzərə almadan “dünya xəritəsinin” özünəməxsusluğunu təsəvvür edə bilmərik. Avropa əsrlər boyu öz siyasi konsepsiyasını həyata keçirərək, dünya xəritəsini kəsb-biçərək Şərqdə “ağalığ” etdi. Ancaq XXI yüzillikdə bəlli oldu ki, Şərq sivilizasiyası ictimai həyatın müxtəlif sahələrində baş verən hadisələrə heç də “zəif tərəf” mövqeyindən reaksiya vermir. Bu özünü həm də, ideologiya, mədəniyyət və incəsənət sahələrində göstərdi. Estetik dəyərlərin yəni qiyətləndirilməsi zamanı gəlib çatanda məlum oldu ki, rus ədəbiyyatındakı Şərq mövzusu, xüsusən də 1970-1990-cı illəri və XX-XXI əsrlərin qovşağını əhatə edən dövr əsaslı surətdə gözdən keçirilməlidir.

Rus yazıçılarının Şərq motivlərinin sovet dövrünü mənimsəməsi prosesinin gedişatında bir sıra ideoloji ştamplar özünü göstərir. Bunlar dövrün əsas mənəvi postulatının – “ahəngdar surətdə inkişaf etmiş şəxsiyyətin” əks etdirilməsi zərurəti ilə ifadə olunur. Sistemin mərkəzində sinfilik, sosialist humanizmi, rəşonalizm və beynəlmiləçilik kimi universal əhəmiyyətli tipoloji xüsusiyyətlərin bədii təcəssümü durur. XX əsrin birinci yarısında bu xüsusiyyətlərin öz konseptual fəlsəfi-estetik meyarları ilə inqilabi romantizmə xidmət etdiyini vurğulamaq son dərəcə əhəmiyyətlidir. 1950-1960-cı illərdə sosial-etnoqrafik xarakterli materiallara şübhəsiz maraq oyanır. 1970-1980-ci illərdə isə Rusiyanın tərəqqipərvər söz sənətkarlarını ilk növbədə xalqların tarixi cəlb edir; onlar ehkamların və standartlaşmış üsulların dağıdılmasına can atır. Nəhayət, Şərq mövzu və motivlərinin müasirlərin yaradıcılığında təfsiri ədəbiyyatla siyasətin sıx birləşməsinə yaxındır. Seçilən mövzunun aktuallığı ilk növbədə rus yazıçı-nasirlərinin göstərilən tarixi dövrdə bu mövzuları əks etdirməsində gözə çarpır.

Tədqiqat obyektı. Tədqiqatın əsas obyektı rus və rusdillı yazıçı-nasirlərin: A.P.Platonov, M.M.Prişvin, B.A.Pilnyak, İ.A.Brodski, S.P.Borodin, V.R.Kozin, M.M.Derevyev, A.Y.Segen, A.A.Bek, O.N.Yermakov, V.S.Makanin və bir sıra başqalarının əsərləridir. Məhz bu yazıçıların

yaradıcılığında şərq mövzu və motivlərinə rast gəlirik.

Tədqiqatın ayrıca obyektı Azərbaycanın müasir rusdilli nəsrinin görkəmli nümayəndəsi kimi Çingiz Hüseynovun yaradıcılığında Qurana həsr olunmuş səhifədir. Bir bölmə çərçivəsində hərbi tematikalı müasir rus nəsrində şərq aspekti araşdırılmışdır. Təhlilin orbitinə A.A.Bekin, O.N.Yermakovun və V.S.Makaninin bilavasitə hərbi materiallar əsasında yaradılmış, lakin şərq motivlərinə fərqli yanaşmaları ilə seçilən əsərləri daxil edilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın əsas predmeti adları çəkilən yazıçıların hər birinin baxışlarının nəzərə alınması şərti ilə 1970-1990-cı illər rus nəsrində şərq motivlərinin, şərq motiv və mövzularının yaradıcı qavrayışı və poetik təcəssümünün aşkar edilməsidir. Qeyd edək ki, onların əsərlərini vahid və davamlı bir xüsusiyyət birləşdirir: Şərqin mədəniyyətinə, fəlsəfəsinə, dininə və ekzotikasına maraq.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Seçilmiş mövzu artıq Azərbaycan filologiya elmində xüsusi tədqiqat predmetinə çevrilib. M.H.Rəfilı, Ş.Q.Qurbanov, A.C.Hacıyev, M.Z.Sadıxov, Y.V.Qarayev, K.M.Abdulla və başqalarının əsərlərini xronoloji ardıcılıqla sadalayaraq nümunə göstərə bilərik. Problemin xüsusi aspektləri V.Məmmədova, M. A.Yaqubova, A.A.Hacıyev və başqalarının əsərlərində əksini tapıb. Sovet dövrünün bəzi rus yazıçılarının yaradıcılığı tənqidçilərin də diqqət mərkəzində olub. Məsələn, A.P.Platonovun roman və povestləri barədə V.V.Vasilyevin. O.A.Kuzmenkonun, N.Q.Poltavtsevanın əsərləri məlumdur. V.Lebedevin, V.Çuqunovanın, A.Bobrovskinin, V.Şklovskinin, E.A.Podarevskinin və başqalarının müxtəlif dövrlərdə jurnallarda məqalələri çap edilib. Biz yalnız V.A. Çalmayevin və L.A.Şubinin ayrı-ayrı əsərlərində “Can” və “Takır” povestlərinin tənqidi təhlilinə həsr edilmiş kiçik bir hissəyə rast gəldik. Azərbaycan filologiya elmində onlar geniş şəkildə işıqlandırılmayıblar. Halbuki məhz bu əsərlərdə şərq motivləri aydın şəkildə nəzərə çarpır.

Fikrimizcə, Boris Pilnyakın yaradıcılığında şərq mövzu və motivlərinin aşkar edilməsi də müəyyən maraq kəsb edir. Onun şərq istiqamətli nəsrinin gözdən keçirilməsi zamanı xronoloji prinsipi əsas kimi götürdük. Tənqidi-monoqrafik ədəbiyyat qismində D.A.Lutoxin, P.K.Quber, A.S.Yaşşenko, B.P.Polonski, A.K.Voronski, V.V.Hofman, M.L.Slonimskinin, N.V.Osinskinin, Y.N.Tımyanovun və başqalarının əsərləri götürülüb.

Sergey Borodinin şərq motivləri üstünlük təşkil edən “Səmərqəndin ulduzları” romanı kifayət qədər öyrənilməyib. Biz bir neçə elmi əsərləri tapa bildik. Bunların arasında N.İ.Konrad, A.Y.Kulakovun əsərləri, Q.P.Vladimirovun məqalələri, “Ədəbi Özbəkistan” jurnalındakı (1970-ci

illər) ayrı-ayrı şərhlər var. Çingiz Hüseynovun “Yıxılmış kuzədən su tökülməsin” romanına həsr edilmiş tənqidi əsərlərin sayı azdır. Bu əsərdə şərq mövzusu əsas yer tutur, ilk növbədə ona görə ki, əsərin süjeti Azərbaycanın rusdilli nəsrində Quran motivlərinin əks etdirilməsi ilə sıx bağlıdır.

V.S.Makaninin yaradıcılığına dair müəyyən ədəbiyyat mövcuddur. Zəruri məlumatlar S.P.Belokurova, N.İvanova, N.Y.Lixina, V.A.Moraranın əsərlərindən toplanıb. Öz növbəsində O.N.Yermakovun kəskin və problemləli əsəri «Müharibə haqqında sonuncu hekayə» (“Əfqan silsiləsi”) hekayəsi haqqında tənqidi məqalələr xeyli azdır. Nəticədə, rus yazıçılarının şərq mövzusunda yazdıqları bir neçə önəmli əsərin genesis və tipologiyasının birlikdə demək olar ki, nəzərdən keçirilmədiyini iddia etmək olar. Odur ki, seçilən mövzunun az işləndiyini düşünmək gərəkdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın əsas məqsədi sovet dövrünün rus yazıçılarının bir tərəfdən leytmotivi şərq mövzularından götürülmüş, digər tərəfdən şərq motivlərinin hər bir tarixi dövr üçün mərkəzi kulturoloji ideyaların parlaq və aydın təzahürü olduğu bədii əsərlərinin əsas xüsusiyyətlərinin aşkar və təhlil edilməsindən ibarətdir.

Qoyulan məqsədə nail olunması üçün işdə bəzi vəzifələr həll edilir. Onların arasında əsaslarını fərqləndirək:

- Rus və rusdilli ədəbiyyatda şərq mövzusunun əsas inkişaf tendensiyasını təhlil etmək;

- Rus yazıçı-nasirləri Şərq mövzusunə müraciət etməyə vadar edən konkret-tarixi hadisələr və səbəbləri gözdən keçirmək;

- XX əsr ərzində müxtəlif tarixi dövrlərdə rus oriyentalist yazıçıların istifadə etdiyi bədii vasitələrin spektrini müəyyən etmək;

- A.V.Pilnyak, A.P.Platonov və M.M.Prişvinin “şərq” əsərlərinin tematik və janr xüsusiyyətlərini maddə-maddə araşdırmaq;

- V.R. Kozinin hekayə və povestlərində etnoqrafiya və sosial-ictimai problemlər birləşməsini aşkarlamaq;

- İ.A.Brodskinin “İstanbula səyahət” oçerkində (essesində) ziddiyyəti mülahizələri göstərmək;

- S.P.Borodin, M.M.Derevyev və A.M.Segenin yaradıcılıqlarının materialında oriyentalizm tarixi aspektini açmaq;

- Rusdilli yazıçı Ç.H.Hüseynovun «Yıxılmış kuzədən su tökülməsin» romanında Quran motivlərinin ideya mahiyyətini açmaq;

- A.A.Bekin “Volokam şossesi”, O.Yermakovun «Müharibə haqqında sonuncu hekayə» və V.S. Makaninin “Qafqaz əsiri” əsərlərində etimo-

loji baxımdan uzaq hərbi tematikada şərq motivlərinin varlığının müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın metodologiyası. Bu işdə biz müqayisəli-qarşılaşdırma və tipoloji təhlil metodlarından istifadə etdik, eyni zamanda da müxtəlif xarakterli bəzi əlavə informasiyanın şifrəsinin daha dəqiq açılmasına yardımçı olacaq filoloji şərhlərdən istifadə olundu.

Tədqiqatın yeniliyi. Dissertasiya işi qeyd edilən məqsəd və vəzifələr baxımından 1970-1990-cı illər bədii nəsrinin sistematik araşdırılması üçün ilk cəhdlərdən biridir. Tədqiqatın orijinallığı və yeniliyi ilk növbədə problemin öz qoyuluşu, seçimin əsas prinsipləri və seçilən materialın qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Tədqiqatın obyektini də müəyyən yeniliyi ilə fərqlənir, çünki təqdim edilən dissertasiyada tarixi-nəzəri baxımdan ilk dəfə olaraq, 1970-1990-cı illər rus nəsrinin oriyentalizmi sistemli şəkildə gözəndən keçirilir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın ədəbi-tənqidi təhlili sahəsinə XX əsrin son rübündə yaşayıb-yaratmış rus dilli və rus yazıçıları düşüb. Onların oriyental yaradıcılıqları fərdi konsepsiyaları, orijinal, özünəməxsus ədəbi-tarixi və fəlsəfi assosiasiyaları ilə fərqlənir. Bu yazıçılar onlara göstərilən mövzuya öz - şərq obrazlarına orijinal şərh verməyə imkan verən yanaşmalarını axtarırdı .

Nəzəri aspektdən şərq motivlərinin xarakter vasitəsilə əks etdirilməsi maraqlıdır. Axı rus yazıçı və şairlərini yalnız ecazkar şərq diyarının ekzotikası deyil, daha çox orada məskunlaşan xalqların ənənələri maraqlandırır. Göstərilən dövrün rus yazıçıları davranışın qiymətləndirilməsinin seçici sistemində xarakterlər yaratmağa çalışırdılar. Bunlar şərq gerçəkliyinə müəyyən münasibətdə aydın və konkret təcəssümə çevrilməli, bu zaman mücərrədlikdən uzaq olmalı və yadelli personajların psixologiyasının dərinliyini əks etdirməli idi. 1970-1990-cı illər rus nəsrinin oriyentalizminin öyrənilməsinin nəzəri əhəmiyyəti elə buradan irəli gəlir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti onun əsas elmi müddəə və yekunlarından Azərbaycan Respublikasının ali məktəblərinin tarix və filologiya fakültələrində mühazirə kurslarında rus yazıçı oriyentalistlərin yaradıcılığının öyrənilməsinin gedişatında istifadə oluna bilməsi ilə bağlıdır. Bundan əlavə, bu mövzunun işlənməsi XX əsr rus ədəbiyyatına dair dərslük və dərslər vəsaitlərinin tərtib edilməsi zamanı da son dərəcə önəmlidir.

Aşağıdakı müddəalar müdafiəyə çıxarılır:

1. XX əsrin birinci yarısında rus ədəbiyyatı şərqli fəlsəfəsi və mədəniyyətindən müəyyən dərəcədə uzaqlaşmışdı. Bununla bərabər tarixi proseslər və ideya axtarışları öncül yazıçıları Şərqlin həyat tərzini və etik əhklərində dəstək axtarmağa məcbur etdi. Onlardan bəziləri intuitiv surətdə müəyyən ilahi ideyanı sezməyə və ifadə etməyə, daha sonra isə onu milli zəmində transformasiya etməyə çalışırdı. 1970-1990-cı illər şərqlə meylli rus söz sənətkarları üçün bu dilemma öz kəskinliyini və aktuallığını itirdi. Ənənəvi və xarici motivlərin sintezi yaradıcılığın fəlsəfə daşına çevrildi.

2. 1970-1990-cı illər rus ədəbiyyatında şərqli motivləri tarixi tematikada da öz əksini tapdı. Bəhs etdiyimiz problematikanı ardıcıl şəkildə işıqlandıran ən parlaq nümayəndələr – S.P.Borodin, M.M.Derevyev və A.Y.Segen Teymurləng surətinin tənqidi təhlilinə müxtəlif tərəflərdən yaxınlaşdılar. Bu trilogiyada S.P.Borodinə rusofil əhval-ruhiyyədən yaxa qurtarmaq mümkün olmadu (şərkdən fəaliyyəti birmənalı olaraq vandalizm kimi qiymətləndirilir), M.M.Derevyev (“Timur”) romanında fəth yürüşlərinə qismən dini təsəvvürlərlə haqq qazandırır. A.Y.Segenin “Tamerlan” romanı isə mistika ilə zəngindir. Üç yanaşma Orta Əsrlər Şərqlinin ən mənfur, bununla bərabər əfsanəvi şəxsiyyətinin fərdi təfsirinə çevrilə bilər.

3. Çingiz Hüseynovun “Yıxılmış kuzədən su tökülməsin” romanında Quran motivlərinin araşdırılması ədəbi irsin bu səhifəsinin təsadüfi hal deyil, sabit, davamlı xarakteroloji cəhət olduğunu göstərir. Bu romanı obyektiv olaraq onun bütövlükdə ədəbi fəaliyyətinin ən önəmli mərhələlərindən biri kimi qəbul etmək lazımdır. Əsərdə böyük və əbədi islam əhklələri və estetik dəyərlərinin dərkini geniş hərtərəfli təsviri verilib.

4. O.N.Yermakov və V.S.Makaninin göstərilən hekayələrində şərqli motiv və mövzuları dünya tarixinin bilmədiyi faktları təsdiqləmiş oldu. Bu qalibi olmayan müharibədir, qəhrəmanlıq isə öz ənənəvi formasında şücaətlə eyniləşdirilmir. Döyüşçünün təbiətinin bütövlüyü ilə bağlı olan əsrlik etik normalar kinayə ilə yazılıb və obstruksiyaya məruz qalıb.

İşin aprobeasiyası. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin müasir rus ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilib.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, paraqraflara bölünmüş üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın ümumi həcmi 141 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısındakı mənbələrin sayı isə 192-dir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

“XX əsrin birinci yarısında rus ədəbiyyatında şərq mövzusunun təkamülü” adlanan **birinci fəsil**də oriyentalizmin tarixi kökləri aşkar edilir. Rus yazıçılarının şərq tematikasını mənimsəməsinin əsas mərhələləri müəyyən edilir. Məlumdur ki, Rusiya və Şərq arasında qarşılıqlı əlaqələrin tarixi çoxəsrlikdir. Bu əlaqələr və münasibətlər qədim zamanlarda qurulmuşdur. Bəzi Azərbaycan alimlərinin (T.H.Cəfərov) monoqrafiyalarında X-XII əsrlərdə slavyan-türk münasibətlərinin mövcudluğuna dair xüsusi göstərişlər var. R.O.Yakobson, P.N.Savitski, P.P.Suvçinski, Q.V.Florovski, Q.V. Vernadskiy, N.N.Alekseyev, V.P.İlin, P.B.Bitsilli, N.M.Karamzin, N.S. Trubetskoy, və b.- ları rəsmi rus tarixşünaslığına müraciət edərək I Pyotr-un hakimiyyəti zamanından etibarən bu əlaqələrin inkişafı faktlarını ictimailəşdirdilər. Vaxt keçdikcə, onlar təkmilləşdikcə məlumatların yeni və tamdəyərli məzmunla zənginləşməsi qeydə alınır.

Qədim zamanlara nisbətən XVIII-XIX əsrlərdə yaranan ədəbi əsərlərdə şərq aləmi haqqında verilən siyasi və mədəni informasiya artıq daha dəqiq və ətraflı olurdu. Məsələn, yeni dövrün yol oçekləri və povestləri milli ədəbiyyat oxucularını Osmanlı dövləti, İran və Hindistanın həyat reallıqları, məişəti, mənəvi dəyərləri, etnik tərkibi və ənənələri ilə tanış edir, səfəvilər sülaləsinin hərəkətindən bəhs edirdi və s.

Bu dövrdən etibarən azərbaycanlı tədqiqatçıların əksəriyyəti iddia edir ki, romantizmin inkişafı bədii ədəbiyyatı və mədəniyyəti şərq motivləri ilə zənginləşdirirdi. Və bu təbii proses idi. Ənənəvi süjetlər, müstəsna hadisələr, xarakterlərin ideallaşdırılması bunu fəal surətdə müşayiət edirdi. XX əsrin əvvəlində romantik şairlər üçün Qafqaza müraciətin yalnızca etiraz forması olmadığını göstərərək biz bu fikri davam etdirdik; böyük ehtimal ki, onlar şərq diyarının ekzotikasını poetik metaforaya bürünmüş romantik bir halədə görür və elə bu halənin işığında da yazıb-yaradırdılar.

Bir sıra rus sənətkarlar üçün Qafqaz sözü siyasi və mənəvi azadlığın təcəssümü, mənəvi xilas yeri, düşüncələrin buxovlardan azad olduğu məkan idi. Ancaq dissertasiyanın mətnində xüsusi olaraq nəzərə çatdırılıb ki, şərq tematikasında əsas yeri haqlı olaraq A.S. Puşkin tutur. Əgər onun bir çox müasirlərini daha çox yeni romantik qəhrəman maraqlandırırıdısa, Puşkin “Qafqaz əsiri”ndə əsas obrazı xarakterik şərq mühitinə daxil edir. Əsirin ətrafı müəyyən əlaqələndirici rol oynayıb. «Çərkəzlər, onların adət və ənə-

nələri, mənəviyyatları mənim povestimin ən yaxşı hissəsini təşkil edir» – A.S.Puşkin yazırdı¹. Bundan əlavə, etnoqrafik və diyarşünaslıq materialları son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdi. Poemanın müəllifi Qafqaz əsirinə hekayəsini inkişaf etdirərək şərq tematikasının işlənməsində digər rus şairlərindən irəli gedir. Dissertasiyanın birinci fəslində verilən tənqidi təhlil “Qafqaz əsiri”nin süjet xəttini mürəkkəbləşdirən əsas məqamları göstərməyə imkan verdi. Maraqlıdır ki, Puşkin Qafqaz mövzusunun nəsrə davam etdi. Şairin Qafqaza çoxsaylı səfərlərinin nəticələri onun yeni bir əsərinin – “Ərzuruma səyahət” povestinin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Bu əsərdə müəllifin xatirələri bir məqsədə xidmət edir: məhdud zaman kəsiyində şairin özünün başına gələn maksimum çoxlu sayda hadisəni təsvir etmək.

M.Y.Lermontov da “Aşiq Qərib”də analoji məqsədlər güdürdü. Qafqaz Lermontov üçün “azadlıqsevər bir millətin vətənidir”². Bundan əlavə, şairin müxtəlif janrlarda yaratdığı bir sıra digər əsərlərdə tənqidçi və oxucularına aydınca hiss etdirilir ki, Qafqaz ilk növbədə azadlıq diyarıdır. Kölələşməyə qarşı olan, başqalarının zülmü ilə barışmayan xalqların azadlıqsevər həyatının bütün qəhrəmanlıq ruhu da bundan ibarətdir. Beləliklə, M.Y.Lermontovun əsərləri (azad həyat haqqında arzuların həyata keçməsi nümunəsi kimi “Mtsiri”, “Zəmanəmizin qəhrəmanı”ndan ayrı-ayrı fəsil-lər) siyasi çalar daşıyırdı. A.S. Puşkin və M.Y.Lermontovun şərq mövzularının mənimsənməsində əsl çevriliş etdiyini iddia etmək olar, bu xətti üzvi surətdə 1820-1840-cı illərin digər yazıçıları da davam etdirdi.

XIX əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmış başqa oriyentalist yazıçıların seçdiyimiz bədii əsərlərinin növ və janr müxtəlifliyinə də diqqət ayrılıb. Bizə elə gəldi ki, bu yalnız əsərlərin xronologiyasının müvafiq istiqamətdə müəyyən edilməsi üçün deyil, həm də metodoloji nöqtəyi-nəzərdən birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik məsələdir. Daha dəqiq desək: həmin illərin şərq poetikası nəzərdən nəsrə keçiddə öz əksini tapır, bu prosesdə isə nəsil fərqlərinin xarakteri isə Qafqaz reallığının həddindən artıq ideallaşdırıldığı epizodların sayının getdikcə azalmasından xəbər verir.

Daha sonra qeyd edilib ki, A.S. Puşkin və M.Y.Lermontovun ardınca yarıdıcılığında şərq motivlərini aşkarladığımız istedadlı şair və romantik yazıçılar pleyadası gəlir. Bunlar N.B.Qolitsın, M.Venediktov, L.A.Yaku-

¹ Пушкин А.С. Собр. соч. в 10-ти тт. т.10. М.: Правда, 1984, сәh. 111.

² Гаджиев Агиль. Кавказ в русской литературе первой половины XIX века: Автореф. канд. филол. наук. Баку, 1981, сәh. 11.

boviç, D.P.Oznobişin və b.-larıdır. Onların oriyental maraqlarını heç şüb-həsiz ki, özlərindən əvvəl gələn ədəbiyyatdan ayrıca nəzərdən keçirmək olmaz. Lakin, rus şair və yazıçıları obyektiv olaraq Qafqaz təbiəti ilə məcburi sürgün yaxınlaşdırırdı.

Bu dövrün rus oriyentalistikasının çatışmazlıq və üstünlüklərini ümumiləşdirərkən, həmin illər üçün olduqca təbii olan bir təşəbbüsü də qeyd etdik: əsl şərqi reallıqlarını bir qədər bəzəmək cəhdi. Bu xüsusilə üslubi re-tuşlama üsulları və ya rus romantik şairlərinin xarici millətin məişətinin sosiolarixi, fəlsəfi və metaforik mahiyyətini süni şəkildə birləşdirmək niyyəti ilə açıq-aşkar sərgilədikləri arzuları şəkildə ifadəsini tapır. Bu zaman Şərqi həyat tərzi qafqazlıların uydurma adətləri və ənənələri ilə dəyişdirilirdi. Bundan əlavə təhkiyənin ideya-bədii vasitələri arsenalına surətlərin paradoksalığı və müxtəlifcinsli elementlərin qeyri-adi, alışımlıdan fərqli birləşmələri daxil edilirdi. Bu qrotesk mənzərəsində Qafqazın gözəlliklərinə həddən artıq və fikrimizcə tamamilə əsassız bir maraq peyda olurdu. Və bu da son nəticədə bəzi yazıçı və şairlərin Şərqi poeziyasında əxlaqi-didaktik üslublarının möhkəmlənməsinə gətirib çıxardı. Əgər yuxarıda adlarını çəkdiyimiz sürgün şair və yazıçılar bu əngəli heç cür aş bilmirdisə, A.S.Puşkin və M.Y.Lermontovun O.İ.Senkovski, P. A.Katenin, A.İ.Polejajev və b. kimi ardıcılıarı yeni hüdudlar yaratmağı bacardılar.

A.Bestujev-Marlinskinin oriyentalistikanın ümumi gedişatı ilə uyum təşkil edən və rus ədəbiyyatı və mədəniyyəti istiqamətinin klassikləri ilə analoji şəkildə işlənən yol oçerkləri Rusiyada çox məşhurlaşır. Onun əsərləri arasında “Xəzərlə vidalaşma”, «Quba şəhərinə aparan yol», “Doktor Ermana məktub” oçerkləri və «Əmalat bəy», “Molla Nur” povestləri fərqlənir. Bu əsərlərdə müəllifin bir çox fəlsəfi düşüncələrinə və Qafqaz qəhrəmanlarının həyəcanlarına rast gəlinir.

XIX əsrin ikinci yarısının şərqi motivlərindən bəhs edərkən, L.N.Tolstoy və F.M.Dostoyevskinin yaradıcılığını diqqətdən kənar qoya bilmədik. Materialın bir hissəsi “Hacı Murad” povestinə həsr edilib, etnoqrafik əlamətlər, şərqi folkloru ilə əlaqələr aşkar edilib, habelə povestin bədii xüsusiyyətlərini araşdırmış Azərbaycan və rus alimlərinin əsərləri sadalanıb. Paralel olaraq qeyd edilib ki, F. M.Dostoyevskinin bir sıra əsərlərində Şərqi fonu gizli xarakter daşıyır (“Şeytanlar”). Bu fon əsas şəxslərin ortodoks psixologiyasında əks olunur. Mühakimələrin müəyyən hissəsində müəllif qərbi mədəniyyətinə üstünlük versə də, sonra da onların həqiqiliyinə və rus insanına tətbiq edilməsinin məqsədəuyğunluğuna olan inamı sarsılır və şərqi təfəkkür tərzinə qayıdır.

Seçilən mövzunun məcrasında K.M.Abdullanın əsərlərindəki sözün geniş mənasında avrasiyaçılığa novatorçu baxışlar əsl elmi maraq təşkil edir. Azərbaycan və ABŞ-da bu istiqamətdə nəşr edilmiş çoxsaylı əsərlər milli və ümumelmi kontekstdə avrasiyaçılıq məsələləri üzrə dünya ədəbiyyatı və tarixi fəlsəfəsinin öyrənilməsində yeni dövrün başlanğıcına çevrilmişdir. Onlar həm nəzəri, həm də tətbiqi aspektlərdən mühüm olmaqla bərabər, tam zamanında meydana gəlmişlər. Burada Şərq mövzusu romantik və realist baxışların toqquşması kimi sintez formada təqdim edilir. Avrasiya məkanının ümumi mənzərəsi bir tərəfdən milli ideologiyanın birbaşa və bilavasitə əksini təşkil etməklə bərabər, digər tərəfdən oriyentalistlərin gələcək axtarışlarının konturlarını cızır.

XX əsrin birinci yarısında rus nəsrində şərq motivlərinin işlənməsi prosesində İ.A.Bunin, A.İ.Kuprin, B.A.Pilnyak, A.P.Platonov, M.M.Prişvin və b. Kimi məşhur rus yazıçılarının geniş səyahət coğrafiyası xüsusi fərqləndirilib. Onların yaradıcılığının şərq tematikasının şərq ölkələrinə səyahətlər, xarici şərqşünasların əsərlərinin və bir sıra ədəbi abidələrin öyrənilməsi ilə sıx bağlı olduğu məlum olub. Məsələn, Pilnyak Yaxın və Uzaq Şərqi böyük dünya dinləri, zəngin mifologiya və mədəni abidələrin vətəni hesab edirdi. “Yapon günəşinin kökləri” və «Çin povesti» əsərlərində bu region bütün orijinallığı ilə əks etdirilib. A.P.Platonovun kökləri mifologiyaya qədər gedib çıxan fəlsəfəsi, M.M.Prişvinin “Qara ərəb” (rəssam və etnoqraf alimin ideyalarının bir şəxsdə unikal simbiozu) oçerki Şərqi regionlarına səyahətlərin və yeni, əsrarəngiz dünya, Qədim Şərq xalqlarının folklor irsi ilə dərin tanışlığın nəticəsidir. Adları çəkilən əsərlər rus yazıçılarının estetik axtarışlarının əsas istiqamətini – doqmatik protokol sxemləri ilə deyil, canlı həyat – qəlb, ruh və zehnin dialektikası ilə müəyyən edilən dünyagörüşünün, qavrayışının fərqliliyini - müəyyən etməyə imkan verir.

Dissertasiyanın **“1970-1990-cı illər rus nəsrində Şərq motivləri”** adlanan **ikinci fəslində** müvafiq olaraq rus ədəbiyyatı tarixinin yeni dövrü açılır. Bu dövrü insanların fərqli dünya görüşünün təcridən formalaşması mərhələsi kimi xarakterizə etmək lazımdır. Həmin illərin bədii əsərləri, publisistika və rəsmi sənədləri təsdiq edir ki, 1960-cı illərin sonu-1970-ci illərin əvvəllərində rus ədəbiyyatında əvvəlki internasional-maarifçi qavrayış zəifləməyə başlayır. Və bu dövr üçün şübhəsiz bir fakt daha var: keçmiş sovet ideologiyasının qüdrətli dayaqları rus söz sənətkarlarının yaradıcılığına neqativ təsir göstərməyə davam edirdi. Bu fəsilə öncül rus yazıçılarının mövqelərindən uzaqlaşaraq V.R.Kozin, M.M.Derevyev, A.Y.Segen, İ.A.Brodski və S.P.Borodinin yaradıcılığındakı şərq motivləri

təhlil edilmişdir. Qeyd edək ki, həmin öncül yazıçıların dünyagörüşlərində çox zaman vaxtını keçirmiş köhnə təsəvvürlərin residivləri yeni inancları ilə mübarizə aparırdı.

Bu hissədə material şərq motivlərini və mövzularını əsərlərində parlaq şəkildə təcəssüm etdirən rus yazıçıların əsərlərini ardıcıl şəkildə əks etdirir. Adları çəkilən yazıçıların əsərlərini ümumi bir bayraq altında birləşdirərkən, belə bir nəticəyə gəlirik: Şərq problematikasını əks etdirən bütün əsərləri ərazi əlamətinə və ya xarici surətlərə əsaslanır. Rus söz sənətkarlarının hər biri onların öz baxışlarına cavab verən ədəbi-fəlsəfi kateqoriyalar daxilində fəaliyyət göstərirdi.

1960-cı illərin ortalarından etibarən beynəlmiləl elementin özünü hiss etdirməsi qısaca əsaslandırılır. Özü də bəzi yazıçılar bunu həddən artıq hərfi mənada başa düşmüşdülər. Ancaq artıq 1970-ci illər ərzində dünyadakı bütün insanlara ünvanlanmış “əl-ələ vermək” və qardaşlaşmaq çağırışlarını əsas götürən formalaşmış rus-şərq sintezi artıq bədii nailiyyət deyil şüar kimi görünür.

Şərti olaraq ifadə edilən maarifçi-beynəlmiləl tendensiyaların dalğası 1960-cı illərin lap sonlarında rus ədəbiyyatında şərqin etnoqrafiyasına maraq oyatdı. Məsələn, Orta Asiya səhralarında keçirilən uzun illər Vladimir Kozinin nəsrinin xarakterini müəyyən etdi ki, bu da onun bəzi əsərlərinin etnoqrafik zarisovkalarında, xüsusən də “kiçik janrdə” yaradılmış əsərlərdə öz əksini tapdı. İstedadlı və Azərbaycanda olduqca az araşdırılmış nəsir-yazıçı A.S.Puşkin və M.Y.Lermontovun ən yaxşı ənənələrini miras alaraq şərq insanının psixoloji aləminə, onun vərdişlərinə və etiqadına dərinlən və əsaslı şəkildə nüfuz etməyə çalışırdı.

Kozin rus oriyentalistika ordusunun tarixinə bir sıra oçerk, felyeton, povest və hekayələrin “Ləbab günəşi”, “Səhranın rəngi”, “Narahat ölkə”, “Uzun illərin hekayəsi”, “Vahə”, “Dördəyahlı qoyun”, “Yəhərə bağlanmış”, “Sürünün izi ilə səyahət”, “Dırnaqların tiqıltısı altında” və s. müəllifi kimi daxil oldu. A.Fadeyev bu əsərlər haqqında belə deyirdi “... Kozinin öz təkrarolunmaz siması, insanlara və əşyalara öz münasibəti, öz dili var”¹. N.Aseyev onun nəsrini “əsl, ali sortlu, adətən Şərq haqqında yazan müəlliflərin əsərlərindən fərqli olaraq bərbəzəkdən uzaq bir nəsi” kimi tanıdırdı².

¹ Фадеев А. Речь на заседании Президиума Союза советских писателей // Литературная газета, 1939, № 25, сәh. 3.

² Асеев Н. Говорящая пустыня // Октябрь, 1960, № 6, сәh. 218.

Həmcə kiçik olan bu əsərlərin spesifikasi müəllifin başqa xalqın ənənə və adətlərinə məsuliyyətlə nüfuz etməsindən ibarət idi. Qəhrəmanların bir çoxu onu dili ilə danışır, öz növbəsində o isə Şərq poeziyasına müəyyən ekzotika qatdı. Əslində Orta Asiya regionunu fərqləndirən də elə bu ekzotikadır. V.R.Kozinin yaradıcılığında şablonlar və sxematiklik yoxa çıxır, xarakterlər sünilikdən azad olur və qəhrəmanların davranışlarının təsvirində monotonluğa yol verilmir. Əksinə qiymətləndirmənin çoxaspektliliyi üstünlük təşkil etməyə başlayır və bu da personajları daha həcmli, stereoskopik edir.

Oriental yaradıcılıqda göstərilən əlamətlərin varlığının sübutu qismində biz onun “Təzə bazarın axşamları” (1971-ci il) hekayəsinin süjet xətti və kompozisiyasını təhlil etdik. Başqa millət və din mənsublarının müsəlman mühitinə psixoloji baxımdan alışa və uyuşa bilməməsi ideyası əsərin ana xəttini təşkil edir, halbuki daha əvvəlki dövrlərin rus nəsrində bu ideya yaxına da buraxılmırdı.

Qeyd olunur ki, V.R.Kozinin şərq əsərləri silsiləsi təkrar olunmaz özünəməxsusluğa sahibdir. Birincisi, yazıçı şərq xalqının ən müqəddəs anlayışlarına zorla müdaxilə etmir, hesab edir ki, bəzi adət və ənənələr əsrlər əvvəl Allah tərəfindən göndərilib. İkincisi, o son dərəcə nadir hallarda şərq məişətinin detallarını təsvir etməyə girişir, çünki, tatar, türkmən, qırğız, əfqan və başqa millət və xalqların həyatlarını nə qədər yoxsul surətdə davam etdirdiklərini öz gözləri ilə görmüş və məhrumiyyətlərə dözmüş insanların əsrlərlə təşəkkül tapmış məişətlərini mühakimə etmək ixtiyarını özündə görmürdü. Elə bu səbəbdən də, yazıçı mənəvi-etik məsələlərin işıqlandırılması zamanı sivri bucaqları hamarlayırdı. Üçüncüsü, o, Quran motivlərini ifadə etməkdən son dərəcə uzaqdır və bu sahədə ilk növbədə A.S.Puşkin və L.N.Tolstoyun bu sahədəki istedadlı işlərini, nailiyyətlərinə yaxın da gəlmir. Dördüncüsü, o, şərqin etnoqrafiyasına güclü maraq sahəsində M.M.Prişvinlə həmrəy idi. Eyni zamanda bu və ya digər xalqın etnik kökləri onların özündən üstün deyildi. Qəhrəmanların davranış motivləri M.M.Prişvində demək olar ki, həmişə rast gəldiyimiz kimi regionun təbiətindən irəli gəlmir, qüvvəsini və bacarığını sərt şərtlər altında reallaşdırmaq arzusunda olan qəhrəmanın daxili potensialı ilə əlaqədardır. Ona görə də aşağıdakı tezis əsas qoyulmuş oldu: V.R.Kozinin şərqə dair əsərləri əsasən sosial xarakter daşıyır.

Bəs, Kozinin fərdi imzasını xarakterizə edən nədir? “Şərq silsiləsi”nin spesifikasiyasının dağlıların ortodoks fəlsəfəsindən ibarət olduğu meydana çıxarıldı. Daha sonra isə kəskin sosial-ictimai problemlərin qo-

yuluşu və həlli prosesində qəhrəmanların daxili aləminin coğrafi şəraitlə əlaqəsi gəlir. Bundan əlavə, sərt iqlim şəraitinə öyrəşmiş rusların dünyanın şərq regionlarına çətinliklə alışdıqları aşkar şəkildə göstərilir. Onlar başqa mühitə düşəndə çox zaman keçmiş zamanların nostalji hissləri ilə yaşayır və vətənə getməyi arzulayırdılar.

1970-1990-cı illərdə oriyental nəsrə tarixi mövzular böyük yer tutmağa başlayır. Sergey Borodin öz monumental trilogiyasını yaradır: “Səmərqəndin ulduzları”. Böyük epik əsər güclü Məvarəünnəhr dövlətini yaratmağı bacarmış böyük şərq sərkərdəsi Tamerlanın möhtəşəm fəaliyyətindən bəhs edir. Həmin dövrün ən inkişaf etmiş hərbi texnikası ilə silahlanmış çoxsaylı və monolit qoşun onun bayrağı altında birləşdi. Müəllif Tamerlanı müxtəlif bucaqlardan göstərib: amansız, eqoist şəxsiyyət kimi və ancaq epizodik olaraq onu ağıllı və fəal biri olaraq təsvir edir. Düzdür, şərq hökmdarı yaratdığı qoşunun təşkilinə şəxsən rəhbərlik edir, onun gümanına görə onsuz da saysız, hesabsız olan var-dövləti, başqa dövlətlərin ərazilərinin işğalı zamanı əldə edilmiş qənimətləri artırmaq məqsədilə bəzən də iqtisadi-ticari sövdələşmələrə qarışırdı.

Ancaq 1960-1970-ci illərin qovşağında ciddi yanlışlardan yayınmaq S.P.Borodinə müyəssər olmadı. Tamerlan surətinin şərhinə bağlı olan ideyalar həmin illərin ideoloji təbliğatının mənəgənəsinə düşdü. Bu boşluqlar 1990-cı illərdə tarixi mövzuları işləməyə davam edən M.M.Derevyevin “Timur” və A.Y.Segenin “Tamerlan” romanlarında aradan qaldırıldı. 20 il sonra rus yazıçıları bu əfsanəvi surəti uzaqgörən və müdrik hərbi strategiyanın göstəricinə çevirdilər. Sərkərdənin doğma Məvarəünnəhr dövlətinin sərhədlərinin genişlənməsinin qayğısına hər cür qalması xüsusi göstərilir. Sərhədlərin sakitliyi də onun xidmətidir. Yeni hakimiyyəti qəbul edən xalq fiziki və maddi sıxıntılara məruz qalmadan yaşamağa davam edirdi. Bundan əlavə, A.Y.Segen və M.M.Dereyev ənənəvi müsəlman adət və dəyərlərinin hamisi kimi Tamerlanın tarixi rolunu da göstərmişdilər.

Bununla bərabər dissertasiyada mərkəzi qəhrəmanın fərdi traktovkası səylə işlənib. M.M.Derevyev və S.S.Segen müxtəlif strateji oriyentirləri əsas götürdüklərindən, təbii ki, öz kompozisiya quruluşlarından uzaqlaşmalı idilər. Onlar da öz növbəsində qeyri-adekvat qiymətləndirmə sistemini diktə edirdilər. M.M.Derevyevin romanında xarakterin dindar tərəfi olduqca parlaq şəkildə verilmişdir (Növbəti ölkəni fəth edən Tamerlan hər yerdə məscidlər tikir). Yazıçı əsas diqqəti məhz Teymurun hərbi keyfiyyətlərində cəmləyir; A.S.Segen isə tarixi qəhrəmanın bioqrafik başlanğıcına diqqət verir. Onun əsərində mistika və yuxugörmə əsas rol oynayır.

Sovet dövlətində adı bədnam olan şair və nasir İosif Brodskinin “İstanbula səyahət” oçerki dissertasiyanın ayrıca bir səhifəsini təşkil edir. Qeyd edilib ki, yüksək səviyyəli bədiilik burada çox saylı ziddiyyətlər qə-dər nəzərə çarpır. T.Ventslova yazırdı: “Brodskinin sistemində qərb ideal-dan uzaqdır, amma Asiya və Şərq də bəşəriyyətin, insan təcrübəsinin mən-fi qütbü qismində çıxış edir. Ancaq əsərlərində hər şey bu qədər birmənalı və düzxətli olsaydı, Brodski də Brodski olmazdı”¹Bu mövqelərin hamısı barədə mübahisə etmək ola bilər və onların hamısı tərəfimizdən ayrı-ayrı-lıqda hissələrinə ayrılıb və müəllifin fərdi dünyagörüşü kimi gözdən ke-çirilib. Onların təhlili Brodskinin subyektiv fikrini daha dərin obyektiv məzmunundan aydın surətdə ayırmağa imkan verdi. Nəticədə məlum oldu ki, oçerkin əsas ideyaları qəlibləşmiş sovet tənqidinə qarşı gedirdi.

Məşhur rusdilli yazıçı Çingiz Hüseynovun yaradıcılığı şərqşünaslıq tarixində yeni və önəmli mərhələnin başlanğıcını göstərir. Dissertasiyanın **«Əsrlərin qovşağının rus və rusdilli oriyental nəsrinə»** adlanan **üçüncü fəslinin predmeti** də elə budur.

Birinci növbədə, xüsusi olaraq qeyd edildi ki, həmvətənimiz yazıçı-nasir əsərlərinin əksəriyyətini rus dilində yaradır. Bundan əlavə, onun “Yıxılmış kuzədən su tökülməsin” romanındaki Quran motivləri ən yeni kulturoloji ideyaların axınında gedir. Ona görə də bu əsəri tədqiqatdan kənarda buraxmağı məqsədəuyğun hesab etmədik. Qeyd edilir ki, adı çə-kilən romanda, mahiyyət etibarını ilə oriyental ədəbiyyatda tarixi tematika-nın güclənməsinə yönəldilən xətt davam etdirilir. Yalnız XX-XXI əsrlərin qovşağının nəsrində bu xətt artıq köhnə maarifçi ənənələrin məcrasında deyil, dini-əxlaqi mənəviyyətin işığında işlənir. Bəzi rus alimlərinin versiyasına görə son illər bu hal avropasentrik tənəkkür böhranı ilə əlaqədar olaraq müşahidə edilir.

Bu romanda ən ali dini-əxlaqi mənəviyyətin göstəricisinin Məhəmməd Peyğəmbərin adı ilə bağlandığı tarixi tematika ilə tanış oluruq. “Yıxılmış kuzədən su tökülməsin” müəllifin ən böyük yaradıcılıq uğurlarından biridir. Bu əsərdə mətnin hər yerində Quran motivlərindən istifadə edilməsi sayəsində şərq mövzusu aydın və fəlsəfi-estetik ifadəsini tapır. V.S.Solovyev yazırdı ki, “Məhəmmədin önəmi o qədər böyükdür ki, dini fəlsəfə və tarixin fəlsəfəsi ilə məşğul olan yazıçının ona xüsusi haqq qazandırılmasına

¹ Венцлова Т.А. Статьи о Бродском. М.: Baltus, Новое издательство, 2005, səh. 109.

ehtiyacı yoxdur.”¹ Düzdür, formal olaraq, əsərin formal əsasını Erkən Orta Əsrlər dövrünün şərq fəlsəfəsinin parlaq təzahürü olan Məkkə və Mədinə (Yətrib) Surələrinin külliyyatı təşkil edir. Ancaq bu müəllifə Şərqlin uzaq keçmişi ilə bu günün yalnız müsəlman deyil, həm də pravoslav dünyası arasındakı körpüləri yaratmaq imkan verən ilkin tramplindir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Məhəmməd peyğəmbərin adı ilə bağlı olan və dindarların “İslamın qızıl dövrü” adlandırdıqları “Mədinə təcrübəsi” bütün dünyada bir çox müsəlman nəsilləri üçün islam cəmiyyəti və dövlətinin təşkilinin etalonu olmuş və qalmaqdadır. Ona görə də, İslamda mün-təzəm olaraq, böyük peyğəmbərin dövrünün müsəlman dəyərlərinə qayı-dış tendensiyaları meydana gəlirdi. Müəllif də romanda bu müddəaya ri-ayət edir. Ona görə də XXI əsrin ötən on illiyinin fəvqündən baxdıqda önəmli olan Ç.H.Hüseynovun romanının yalnız müsəlman peyğəmbərinin doğulmasının dini kitabın dünyaya bəxş edilməsi faktı səbəbindən obyektiv qiymətləndirilməsi deyil. Dünya ədəbiyyatı tarixində belə hadisələr çox olub (Esxil, Sofokl, Evripid və başqalarının doğulması ilə əlaqədar olaraq üç yanan ulduz haqqında əfsanənin yenidən yazılması). Müəllifin müqəddəs kitabın bütün surələrinin heç bir dəyişiklik və təhrifə məruz qalmaması barədə tezisi şərtsiz müdafiə etməsi daha vacibdir. Ç.H.Hüseynovun gümanına görə istənilən ehkam əlavə və ya şərhlerle “ağırlaşdırıl-mayıb”. Onun fikrincə, bu ona görə belə oldu ki, Quran “insanoğlunun yazdığı” kitab deyil, Allahın göndərdiyi kəlamdır. Bundan əlavə yazıçının Qurana xüsusi ehtiramlı münasibəti bir də Kitab sözünün əsl dinin, ilk növbədə səmadan nazil olan vəhylərin müxtəlif təzahürlərini özündə sanki akkumulyasiya etməsi ilə bağlıdır. Bir sıra şərq deyimlərinin ümumiləşdi-rilməsi ona ilk növbədə xüsusi ümumidən, səciyyəvini təsadüfidən usta-lıqla ayırmağa imkan verdi. Bundan əlavə, islam mədəniyyətinin element-lərinin onları vahid zəncirin halqaları kimi təsəvvür edərək “daxili əla-qəsi”ni dərk etmək imkanı yarandı.

Beləliklə, Quran ehkamlarının tədqiqatda aparılmış təhlili Çingiz Hü-seynovun şərq xalqının psixologiyasına dərinədən nüfuz etməsi fikrini, ha-belə islam peyğəmbərinin adının təmiz saxlanması uğrunda uzun zaman aparılan mübarizənin mahiyyətini təsdiq edir. Dissertasiya hərbi mövzulu əsərlərdə şərq motivlərinin transformasiyası ilə bağlı bölmə ilə bitir (A.A.Bek, O.N.Yermakov, V.S.Makanin).

¹ Соловьёв В.С. Избранное. М.: Советская Россия, 1990, сәh. 311.

XX yüzillik boyunca qəhrəmanlıq anlayışı həm təkamülə, həm də məntiqli şübhələrə məruz qalıb. İddiacını əsasən ədəbi xarakterli suallar maraqlandırsa da, müasir müharibəni dissertasiyadan ayırmaq olmaz. Bu halda O.N.Yermakov və V.S.Makaninin işləri insan qəlblərinin işıqlandırılması uğrunda aparılan boş və mənasız savaşların inkarından bəhs edir, amma burada kinayə də var.

Məsələn, A.A.Bek «Volokalam şossesi» romanında qəhrəmanlarını problemlər qarşısında qoyur. Bu problemlərin kölgəsində isə Böyük Vətən müharibəsi dövründə insanın fəlsəfi, ideoloji və mənəvi cəhətdən öz müqəddəratını təyin etmə məsələsi öz əksini tapır. Ehtirasların çarpışmasında “Şərq adamı” Momiş-Ula göstərilir. O.N.Yermakov və V.S.Makanin başqa dünyagörüşündən çıxış etdilər. Təbii ki, “şərq müharibəsi”ndə insanın dramı da başqa görüş bucağından göstərilib. Çeçenistan və Əfqanıstan keçmiş sovet əsgərlərinin 1941-1945-ci illərdəki döyüş meydanı deyil. Burada bütün suallar diametral olaraq zidd müstəvidə qoyulub. İlk növbədə qəhrəmanlığın rolunun hansı dərəcədə azaldıldığı, adət etdiyimiz mənəvi-estetik normaların silindiyi, etik qaydaların qamçılандığı, əsgərlərin cəsərət və dözümlülük meyarlarının xeyli dəyişdiyi məsələsi qabardılır. Qətl insanlar üçün gündəlik məşğələyə, özünəməxsus sənətə çevrilib. V.S.Makaninin canlı hədəflərə atəş açma əyləncəsi haqqındakı sözləri öldürücü sarkazmla doludur. “Motivsiz dəlilik” - Makanin bunu belə adlandırır. Və dərhal ritorik sual verir: “Yerdə həyat lazımdırımı?” və ya “Millətlərarası qırğından bəşəriyyəti nə qurtarar”? Və hətta F.M.Dostoyevskinin gözəllik haqqındakı klassik formulu burada ağıllı bir şübhəyə məruz qalır.

O.N.Yermakov və V.S.Makaninin də qeyd etdiyi üzrə ruslar Qafqazda öldürməyə alışıb. Sonuncu təhlil edilən hekayədə son dərəcə həyasız bir müqayisədə ifadə olunur: insanların ölümü yazıçıya ispan konkistadorlarının heyvanları yalnız və yalnız əyləncə xətrinə məhv etməsini xatırladır. Beləliklə, öldürmək insanlar üçün gündəlik məşğuliyyətə, özünəməxsus sənətə çevrilir.

O.N.Yermakov onunla tamamilə həmrəydir. Yazıçılar mexaniki olaraq qırğına göndərilən əsgərlər haqqındakı suala sanki gizlin surətdə qarşılıqlı olaraq cavab verir, bununla da son nəticədə bütün dəyərini itirən həyatın simasızlığını aydın şəkildə qabardılar. Hər iki yazıçının yekun nəticələrində bir fikir ısrarla səslənir: bu həyatlar istənilən anda naqəfil bir güllə ilə yarımçıq qala bilər.

Nəticədə aparılan tədqiqatdan ortaya çıxan aşağıdakı ümumiləşdir-mələr verilir:

1. Rus ədəbiyyatında Şərqlə olduqca geniş, aktual və günümüzdə problemlili mövzudur. Bu mövzu o qədər dərin və rəngarəngdir ki, kökləri əsrlər əvvələ gedib çıxır.

2. Oryentalistikada Puşkin ənənələri və onun ardıcılıarı.

3. B.A.Pilnyak, A.P.Platonov, M.M.Prişvin, S.P.Borodin, V.R.Ko-zin, M.M.Derevyev, A.Y.Segen, İ.A.Brodski, Ç.H.Hüseynov, A.A.Bek, O.N.Yermakov və V.S.Makaninin ən yaxşı nəsr əsərləri ötən əsrlərin ədəbi ənənələrini üzvi surətdə özlərində birləşdirib və bununla bərabər ədəbiyyatda yeni sözə çevriliblər.

4. Qədim zamanların ən güclü Şərqlə dövlətlərinin yenidən doğulması B.A.Pilnyakın bədii əsərlərinin əsas ideyasını təşkil edir.

5. A.P.Platonov və M.M.Prişvinin “şərqlə povestləri”nin fəlsəfi-etno-qrafik istiqaməti. “Can”, “Takır” və “Qara ərəb” povestlərində müvafiq olaraq, mifoloji və diyarşünaslıq materiallarının əks etdirilməsi.

6. Etnoqrafiyanın vacib sosial ictimai problemlərlə əlaqəsi V.R.Kozi-nin oriyentalizminin panaseyası kimi.

7. İ.A.Brodskinin “İstanbula səyahət” əsərindəki ziddiyyətli mövqeyi.

8. S.P.Borodin, M.M.Derevyev və A.Y.Segenin romanlarında tarixi mövzular.

9. Rusdilli yazıçı Çingiz Hüseynovun «Yıxılmış kuzə-dən su tökülməsin» romanında böyük peyğəmbər Məhəmmədin əhklamları mənəviyyat uğrunda mübarizənin silahı kimi.

10. O.N.Yermakov və V.S.Makaninin əsərlərində müasir müharibə-nin xarakteri.

Tədqiqatın əsas müddəə və nəticələri aşağıdakı nəşrlərdə əksini tapıb:

1. Инонациональные герои в повести Ю.Трифонов «Предварительные итоги» // Bakı Slavyan Universiteti, Tağıyev oxuları, Bakı, 2004, s. 341-344.

2. Коранические мотивы в романе Чингиза Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, “I Beynəlxalq elmi konfrans”, Bakı, 2010, s. 315-317.

3. Инонациональные мотивы в русской прозе 1970-х годов // Тезисы докладов ежегодной научной конференции, посвященный итогам плановых научных работ сотрудников Бакинского Славянского Университета, Баку, 2004, с. 98-99.

4. Своеобразие авторского взгляда на тюркский мир в очерке-эссе «Путешествие в Стамбул» Иосифа Бродского // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı, 2010, Mütərcim, №2, s. 190-195.

5. Восточные мотивы в русской прозе 60-х начала 70-х годов (Исторический роман С.Бородина «Звезды над Самаркандом») // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı, 2011, Mütərcim, №3, s. 170-175.

6. Военная проза А.Бека, О.Ермакова и В.Маканина в контексте проблемы «Восток и Запад», // Naхçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri, Naхçıvan 2011, № 1, s. 61-66.

7. Художественная интерпретация религиозных ценностей в романе Чингиза Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» // Вестник Павлодарского государственного университета (филологическая серия), Казахстан, 2010, №4, с. 197-203.

8. Образ пророка Мухаммеда в романе Ч Гусейнова «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина» // Известия Уральского Государственного Университета, Екатеринбург, серия 2. Гуманитарные науки, 2011 №4 (96), с. 213-218.

9. Эволюция ориентализма в русской литературе (I половина XIX века) // Naхçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri, Naхçıvan 2011 №2, с. 122-125.

10. Ориентальная тематика в прозе В.Козина // Dil və ədəbiyyat, ADU, Bakı, 2014, №2, с.189-193.

EASTERN MOTIVES IN RUSSIAN PROSE OF 1970-1990

SUMMARY

In the first decade of the XXI century East will remain an important aspect of world culture, a certain standard of living and those social and political relations, which are directly or mediated related to the ethnic and religious conflicts, both within its regions, and outside the geographical limits. The dissertation is devoted to the identification of Eastern motives in Russian prose of 1970-1990's. This work consists of an introduction, three chapters, seven sub-chapters, conclusion and bibliography.

In the "Introduction" the urgency of the theme, purpose and objectives of the study, scientific novelty, practical value, is determined by the direction due to the study of the topic.

In the first chapter of the dissertation entitled "EVOLUTION OF EASTERN TOPICS IN RUSSIAN LITERATURE AND THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY" is considered the uniqueness of Russian literature in terms of oriental pattern. One line marked by us "Silver Age" incorporates the progressive Eastern traditions of Russian classical literature prior to the last quarter of the nineteenth century, and on the other - asked some guidance, soon took shape in a large-scale of philosophical direction - Eurasianism. Its literary essence of the first half of the XX century is excellently expressed by A.Kuprin and Bunin in the loop of Koranic verses. But much more important was Russian oriental prose submitted the names of B. Pilnyak, A. Platonov and M. Prishvin. Some of the ideas of these writers paved the way for Orientalism 1970-1990's.

In the second chapter of the dissertation, which is called the "East motives in 1970-1990 RUSSIAN PROSE-ies", reflected the activity of Russian writers, in some works which have found the most vivid artistic embodiment of eastern motives. Thus, in the orbit of the critical analysis in this chapter includes selected works by V. Kozin, I.Brodsky, S.Borodina, M. Dereveyev and A. Seguin . Their work with a strong Eastern issues, based on a territorial basis, or on the corresponding non-indigenous images, covering the period from the late 1960s until the mid-1990s. Each of them operated by the literary and philosophical categories that meet their own worldview.

The third chapter - "Russian and Russian-speaking oriental prose turn of the century" is composed of two sections. The first is devoted to a critical analysis of the novel by Chingiz Huseynov, "Do not let the water spill from an inverted jug"; final - the military-eastern works by A. Beck, O.N. Ermakov and V.S. Makanin. The novel of Ch. Huseynov permeated Koranic motives. First of all, we have focused attention on the nature of the genre of this synthetic product. Separate aspect in the final chapter takes a military theme for over 50 years. Compared with the previous period, in the works of Russian writers appeared significant detail: eastern theme fully emancipated, because there was a fundamental reassessment of previous aesthetic values.

The "Conclusion" summarizes the main provisions of the dissertation and conclusions of the study are given.

Çapa imzalanıb: 19.09.2014.
Format: 60x84 1/16.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

